

ZÓLYA ANDREA CSILLA

A HITEL-SZOBA KÜSZÖBÉNÉL

■ „A hitel tágasb értelemben tudniillik: hinni és hihetni egymásnak” – írta Széchenyi 1830-ban megjelent, reformgondolatait összefoglaló nagy jelentőségű munkájában, melynek a nemzet megerősítésére és felemelésére vonatkozó egyes pontjai sok tekintetben a mai napig sem vesztek aktualitásukból.¹ Nem véletlen, hogy az első világháború és a trianoni döntés megrázó történéseit követően az önmaga helyét, kulturális, gazdasági és társadalmi megerősödésének lehetőségeit, megoldásait kereső erdélyi magyar értelmiségiek fontos támpontokat találhattak Széchenyi nézeteiben. E vonatkozásban talán leginkább a Makkai László és Venczel József által 1935-ben Kolozsváron alapított *Hitel* című folyóiratot és a köré szerveződő értelmiségiek csoportját emelhetjük ki, akik már a folyóirat névválasztásában is Széchenyi reformprogramjának és eszméinek követését vállalták fel.

A trianoni határokon kívül rekedt magyarságnak egyrészt szembesülnie kellett azzal, hogy elveszítette a kulturális és társadalmi életét meghatározó főbb intézményeit. Mivel azok a határ túloldalán, az anyaországban maradtak, a továbbiakban segítségükre nem nagyon számíthatott. Viszonylag hamar megszületett a felismerés, hogy sajátos helyzetükből adódóan a szomszédos országokhoz kerülő régiók magyarságának önmagában kell megerősödni. Az újonnan kialakult viszonyok között – akárcsak a felvidéki vagy a vajdasági magyaroknak – az erdélyieknek is ki kell építeniük a maguk kulturális intézményrendszerét. „Az erdélyi irodalom »hőskorának« nevezett korszakban tehát nem csupán bizonyos intézmények alapítása és felvirágoztatása zajlik, hanem közösségformálás is, amelynek eredményeként az erdélyi magyar olvasók a negatív érzelmi töltetű »provinciális« kánon helyett pozitívan értelmezhető »regionális« kánont fogadnak el sajátjuként, és annak szabályai szerint olvasnak” – írja Vallasek Júlia a két világhábo-

rú közötti időszak erdélyi magyar sajtótörténéseit elemző tanulmányában.²

A korszak kulturális, irodalmi és társadalomtudományi életét döntően meghatározó, igen jelentős kiadványok láttak napvilágot az 1920 és 1940 közötti években. A legismertebbek az *Erdélyi Helikon*, a *Korunk*, a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratok, valamint a romániai magyar szerzők munkáit megjelentető kiadó, az Erdélyi Szépművészeti Céh, amely 1924-1944 közötti fennállása idején 166 címet jelentetett meg. A korszak kulturális és irodalmi történéseinek feltárását célzó újabb kutatások is leginkább a fenti kiadványokhoz, a hozzájuk kapcsolódó írói csoportokhoz kötődnek, egymáshoz való viszonyaik mentén ábrázolják az akkori évtizedekben kialakult irodalmi erővonalakat, ami érthető is, hiszen mind korabeli szerepét, mind hatását nézve az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* bizonyult a legjelentősebbnek.

Korabeli szerepéhez és érdemeihez mérten az 1935-ben létrejött *Hitel* a megszűnését követő évtizedekben vagy méltánytalanul kimaradt a korszakra vonatkozó összegezésekből és tudományos értekezésekből, vagy pedig meg nem érdemelt ideológiai címkek és megbélyegzések alapján került a süllyesztőbe.

Az akkor huszonéves szerkesztők elsősorban olyan nemzedéki igények kielégítése céljával hozták létre a *Hitelt*, amelyeket más folyóiratok nem pótoltak. Fontosnak tartották, hogy a tudományos falukutatás programja mellett, amelyet az *Erdélyi Fiatalok* csoportja vállalt magára, legyen egy olyan fórum, ahol az urbánus szférát és annak problémáit feltáró társadalomtudományi kutatások és értekezések is helyet találnak. Fontos céljuk volt továbbá az is, hogy a folyóirat felekezeti hovatartozástól függetlenül fogja össze az erdélyi magyar fiatalok nemzedékét. Ezért is határozta meg magát a kéthetente megjelenő, Kós-Kovács József szerkesztette *Hitel* kulturális, irodalmi és társadalomtudományi szemleként.

Záhony Éva így ír a lapnak erről a korszakáról: „Az 1935-ben indult *Hitelt* a húszévesek nemzedékének műveltség és élménybeli hiányérzete hozta létre, de azért nemcsak a számokkal jelölhető évjáratokhoz, hanem korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók lelki nemzedékéhez szól, s nem egy szűk kör közlönye, hanem egy nemzedék lelki akaratának kerete szeretne lenni.”³ De mit is jelent ez a nemzedéki „hiányérzet”? Venczel József világosan szól róla, amikor korosztályát jellemezve arról beszél, hogy akadnak fiatalok, akik már alig beszélnek anyanyelvüket, a nemzet múltjáról, történelméről, kultúrájáról nem sokat tudnak. A magyar szellemi élet hiányos ismeretével párhuzamosan egyre inkább terjed a csökkenő értékű tudata.

Önismeretre és önkritikára építő első reform – Széchenyi konzervatív reform-szemlélete szellemében ez volt a *Hitel* kezdeti időszakában a szerkesztők fő szándéka. Ez fejeződött ki a lap arculatát a kezdetekben meghatározó művelődés- és tudománypolitikai, szociográfiai és művészeti tárgyú írásokban, a nemzet és saját nemzedékük időszerű kérdéseivel foglalkozó tanulmányokban.

Hat lapszám megjelenése után, Makkai László távozásával a lap 1935 júniusában megszűnt. Történetének második szakasza 1936 februárjában kezdődik: az újraindult *Hitel* szerkesztői Venczel József, Kéki Béla, Albrecht Dezső és Vita Sándor. Ekkortól már nem számított nemzedéki folyóiratnak, a továbbiakban a szépirodalom is háttérbe szorult. A külső megjelenésében is megújult, negyedévenként megjelenő lap a szociológiát, a szociográfiát, a statisztikát, a jog- és gazdaságtudományt, a társadalomtudományokat helyezte érdeklődése középpontjába, e tárgykörökben nagyobb terjedelmű tudományos értekezéseket is közölt.

Az első lapszám vezércikként megjelenő, *Az építő Erdély* című tanulmányában Albrecht Dezső ekként fogalmazta meg Széchenyi eszméisége mentén az újrainduló *Hitel* programját: „Széchenyi gondolata: A hitel tágasb értelemben hinni és hihetni egymásnak. Nem a »nemzedéki önzés« vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönyítsük... Körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szór-

ványban elszigetelt közép-európai magyarság önjerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az irányulást elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak és népünk belső értékeinek teljességét a jelenben a magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatossá kívánjuk tenni a *történet* és a *nép ismeretét*.”⁴

A gondolatmenet folytatása szintén meghatározó a lap céljait tekintve, hiszen Albrecht az országrész különböző területein tevékenykedő, sokszor egymásról nem tudó, elszigetelten gondolkodó, „egyedül álló magyarokról” ír, akik csendben kezdik lerakni az új élet alapjait. Nekik szánja a *Hitelt*, mégpedig azért, hogy a tudomány új eredményeire támaszkodva több lehetőséget, nagyobb teret nyerjenek a közös gondolkodásra, a párbeszédre, egy olyan értelmiségi vezető réteg formálására, amely együttes erővel, felelősséggel és öntudattal szolgálhatja a nemzet felemelkedését. „A *Hitel* ez évi számát bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlének a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetéssé akarja öntudatosítani s hitelt szerezni mély gyökerű igaz hitének.”⁵

Ez a gondolat szintén Széchenyi reformprogramjából merít, hiszen ő kapcsolta össze a nemzet erejét a számbelileg is jelentős értelmiségi réteg meglétével: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statisztikája* az ország legérdekesebb – leginteresszánssabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszük a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzet több vagy kevesebb szerencséje. Mi nagy erő egy vagy több százezer ember, fő nélkül?” – írta az 1830-ban megjelent *Hitel*-ben.⁶

A szociális reformokat a tudomány, a tudás, a kultúra művelésével kell megalapozni – vélték a *Hitel* szerkesztői és szerzői, ennek folytán kapott nagy szerepet az általuk megcélzott közösségalakításban a népművelés és az oktatás. A szóban forgó évtizedek kulturális elitjének szerepfelfogása kapcsán Vallasek Júlia azt emeli ki, hogy ez az értelmiség magától értetődően bizonyos politikai szerepkör

betöltésére is vállalkozott: „a kulturális elit réteg végső soron a teljes, kisebbségben élő közösség képviselőjében, politikai elitként jelenik meg, melynek egyaránt feladata a nép (ez alatt elsősorban a parasztságot értették) művelése és felelősségteljes vezetése.”⁷ Így válhattak a folyóirat lapjain kifejtett társadalmi programok sok tekintetben politikai programokká is.

Ilyen értelemben a *Hitel* szerkesztői teljesen eltérő nézőpontot képviseltek, mint az *Erdélyi Fiatalok* csoportja. Ez utóbbiak azt tartották, hogy a szellemi vezető réteget a nép soraiból kell kinevelni. A transzszilvanizmus eszmeköre jegyében a társadalom megújítását elsősorban a falukutatásra alapozták, az alulról felfelé építkező gazdasági, művelődési és társadalmi szervezkedést szorgalmazták. A „Hitelesek” viszont az Erdélyi Fiatalokkal ellentétben utópiának tekintették a transzszilvanizmus népeket összehétközítő alap gondolatát, s felülről lefelé szervezték az erdélyi magyar társadalomra kiterjedő „népszolgálatukat”.⁸ A két mozgalom törekvéseiben mindamellett sok hasonlóság is volt, hiszen mindkettő az erdélyi magyar társadalom újjászervezését tűzte ki célul, az eltérések elsősorban a választott módszerekben mutatkoztak meg. Mindenesetre sajnálatos, hogy a két mozgalmat végigkísérte egyfajta „hatalmi rivalizálás”. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy például az *Erdélyi Fiatalok* távol maradtak az 1937-ben megtartott Vásárhelyi Találkozótól, melynek megszervezésében kulcsszerepet töltöttek be a „Hitelesek”.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés újabb változásokat hozott a *Hitel* életében. Másfél évi szünet után 1942 áprilisától 1944 augusztusáig *Nemzetpolitikai szemle* címmel havonta jelent meg, és az egész ország területén terjesztették. A politikai változások sok szempontból éreztették hatásukat a lap életében. A szerkesztőség tagjai az új történelmi helyzetben különféle funkciókat töltöttek be, kevesebb időt fordítottak a folyóíratra, ami ingadozóbbá tette a lap színvonalát is. A *Hitel* történetének ebben a harmadik szakaszában a közéleti funkció került előtérbe, fölerősödött a nemzetiségi kérdések taglalása, nagyobb teret kaptak a történelemtudományi írások. A politikai változások hatását kell látnunk abban is, hogy magyarországi politikusoknak a napi politikához kapcsolódó 8 szövegei

szintén 8 napvilágot láttak a folyóiratban, ezek színvonala olykor elmaradt a *Hitel* által képviselt addigi mércétől. A közölt írásokban emellett az is érzékelhető, hogy a korábbi homogén értelmiségi csoport gondolkodását az ideológiai és politikai megosztottság váltotta fel.

Míndezek ellenére a *Hitel* ezekben az években is Erdély egyik legolvasottabb, színvonalas társadalomtudományi folyóirata maradt, „képes volt megrajzolni a korabeli magyarság szellemi, gazdasági, tudományos és politikai keresztmetszetét”.⁹ A lap és története ilyenformán lenyomata a két világháború közötti időszak társadalmi és kulturális fejleményeinek, éppen ezért kutatása, tárgyyszerű megismerése fontos tanulmányokat tartogat az utókor számára.

De a *Hitel* több is volt, mint maga a folyóirat: a szerkesztőség tagjait és a lap támogatóit nemcsak elméletben foglalkoztatta a kulturális elit önszerveződése, a közös, felelős társadalmi szerepvállalás, hanem ezt csoportos összefüggéseiket gyakorolták is. A lapszerkesztés napi feladatai mellett rendszeres eszmecseréket, sokszor hajnalig tartó vitaesteket, munkalásokat tartottak. Ezekre a *Hitel*-estekre 1936–1940 között dr. Szász István gazdaságinomológus és felesége, Hort Ida kolozsvári házában került sor, amely a szerkesztők és munkatársak baráti találkozóhelyévé, valóságos szellemi műhellyé vált. Azt, hogy a ház gazdáit méltó otthont biztosítottak és szellemi műhely számára, jól jelzi a tény, hogy a négy év alatt 36 „hivatalos” *Hitel*-estet szerveztek Szász Istvánék házában, a napi szinten folyamatosan zajló kisebb-nagyobb eszmecserék és viták mellett. 1940-től, az Erdélyi Kör megalakulását követően, az addigi kereteken túlnőtt vitaestek fokozatosan e szervezet székhelyére kerültek át.

A *Hitel*-esteken a szerkesztők és szerzők mellett rendszeresen megjelentek a korabeli értelmiség neves alakjai: írók, tudósok, egyházi személyek. Gyakori vendége volt az esteknek Tamási Áron, Kós Károly, Dsida Jenő, Márton Áron, Kemény János, Kuncz Aladár, Szabédi László, Mikó Imre, Szervátiusz Jenő, Vass Albert, Bözdi György, Gy. Szabó Béla, Szabó T. Attila.

„A *Hitel*-vacsorákon mindig Erdély időszerű kérdéseiről, a magyarság kisebbségi, politikai helyzetéről, feladatairól, lehetőségeiről és a napi aktualitásokról

folyt a szó. A *Hitel* – úgy éreztük – valami újat hozott az erdélyi életbe. Szigorú önkritikával törekedtünk jelenünket, jövődő szerepünket, lehetőségeinket vizsgálni” – idézi Vita Sándor visszaemlékezését Szász István Tas.¹⁰ Kétségtelen, hogy művelődéstörténeti szempontból fontos lenne a korszak minél behatóbb ismerete érdekében annak vizsgálata is, hogy ez a szellemi műhely milyen szerepet töltött be a korabeli művelődési élet alakulásában, és milyen nyomokat hagyott az érinettek emlékezetében.

Indokolt ezek után a kérdés: miért szorult sokáig háttérbe a *Hitel* a két világháború közötti időszak művelődés- és sajtótörténeti szakirodalmában? Miért lett az ötvenes-hatvanas években ideológiai támadások tárgya? Hogyan alakították megítélését az erdélyi magyar élet tekintélyes szereplői (Tamási Áron, Mikó Imre, Balogh Edgár, Gaál Gábor, Gáll Ernő)?

E recepciótörténeti kérdések megválaszolásához mindenképpen figyelembe kell venni a lap korabeli fogadtatását, az akkori elismerő és elmarasztaló bírálatokat. Felettlőbb érdekfeszítő, sajtó- és művelődéstörténeti adalékokkal szolgáló, *Beszédes hallgatás* című tanulmánykötetében Szász István Tas e kérdések megválaszolását kísérelti meg, és a lehetséges okoknak jár utána, a különböző, egymásnak sok szempontból ellentmondó bírálatokat és véleményeket hozza párbeszédbe, és ütközteti őket egymással.¹¹

A *Hitel* művelődés- és eszméletörténeti szerepének feltárása szempontjából fon-

tos könyv a *Beszédes hallgatás*. Egyrészt azért, mert napjainkig végigköveti a folyóiratot ért bírálatokat, és szembeesíti őket a *Hitel* utóéletét meghatározó sajtótörténeti feltárások és tudományos munkák megállapításaival. Másrészt pedig a folyóirat történeti analizésébe bevont személyes emlékek felidézése és szintézise újabb támpontokat nyújt a további kutatások számára.

„A *Hitel* mondhatni tejtestvérem vagy inkább a bátyám, ugyanis egy házban születünk, csak Ő néhány évvel előttem” – írja Szász István Tas a *Beszédes hallgatás* bevezetőjében. Könyve nemcsak a folyóirat történetének mozzanatait idézi fel, hanem a szellemi műhelynek otthont adó ház tárgyi hagyatékának sorsát is.¹² Szülei, miután éveken át életcéljuknak tekintették a *Hitel* mecenatúráját, a lap megszűnése után, a kommunizmus éveit alatt is igyekeztek megőrizni és átmenteni e szellemi műhely hagyatékát és szellemiségét.

A hetvenes években bekövetkezett kényszerű áttelepülése után Szász István Tas a kilencvenes évek végén Leányfaluban építette fel azt a házat, ahol újra otthonra lelhetett a még meglévő hagyaték. Ahogy a folyóirat működése idején összefonódott a szellemi műhely élete az otthonául szolgáló házával, az új otthon ugyanúgy mindkettőt jelenti: szellemi találkozóhely és „házi” irodalmi múzeum is a benne kialakított *Hitel*-szoba. Az elődök öröksége fogadja itt az élő irodalom és kultúra eseményeinek résztvevőit.

■ JEGYZETEK

1. Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. 71.
2. Vallasek Júlia: Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2003. 5–6.
3. Záhony Éva: *Hitel*. Kolozsvár 1935–1944. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h. n., 1991. 22.
4. Idézi i. m. 29.
5. Uo. 29.
6. Széchenyi: i. m. 82.
7. Vallasek: i. m. 64.
8. Záhony: i. m. 36.
9. Vallasek: i. m. 77.
10. Szász István Tas: *Egy haza – két ország*. Accordia Kiadó, Bp., 2002.
11. Szász István Tas: *Beszédes hallgatás*. Avagy három *Hitel* és ami utána következett. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2007.
12. Szász: i. m. 7.

„MUNKAMEGOSZTÓ SZEREPELKÜLÖNÜLÉS”

Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel konfrontációi

■ 1. A Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének létrehozásáért folytatott hosszú küzdelem történetét elsősorban Mikó Imrének az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent írásaiból ismerheti meg a mai érdeklődő.¹ Aki nem kis meglepetéssel értesülhet arról, hogy a diákszövetség 1930. május 8-án tartott közgyűlése Dsida Jenőt és Szabó T. Attilát választotta meg alelnöknek.² Miként az *Egyesületi munkamegosztás* című írása tanúsítja, Dsida a „munkamegosztó szerepelkülönülés” – ma is időszerű – elvét érvényesítve ezzel újrafogalmazza az egyesület célkitűzéseit. Hogy a diákszövetség eredményesen működhessen, szükségesnek tartja az „egységes munkaprogram” kidolgozását éppúgy, mint a tervszerű munkamegosztást a korábbi egyesületekkel, mert „életkérdés számunkra, hogy meglévő szerveinket elhivatottságunknak és képességeinknek megfelelően állítsuk a különféle célagak szolgálatába”. Amikor a „munkamegosztó szerepelkülönülés” szükségességét hangsúlyozza, nem csak a bibliai Genezis szavait idézi. Szemléletes műszaki hasonlattal él: „Az összhangban működő gépalkatrészek ideálját kell megvalósítanunk: minden meglévő szervezetünknek a tőle várható legtöbbet és legjobbat produkálva kell teljesítenie szerepét, anélkül hogy a forgó kerekek egyetlen pillanatra is megakasztanák egymást.”³

2. A *Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh Levelesládája (1924–1944)* megjelenésével olyan könyvtípus került ki a Kriterion könyvműhelyéből – hála Marosi Ildikó és Dávid Gyula munkájának –, amely mércét állított a későbbi hasonló jellegű kiadványok elé.⁴ Rangos két világháború közötti folyóiratok egész sora „várta”, hogy eszméletörténeti jelentőségüknek megfelelően beépüljenek az újabb kisebbségi értelmiségi nemzedékek tudatába. Gondolok mindenekelőtt a *Ma-*

gyar Kisebbségre, a Pásztortűzre, az Erdélyi Fiatalokra, a Hitelre, a Termésre – hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem. Gáll Ernő törődése folytán akkor már egyik-másikról „rehabilitáló” értékeléseket is lehetett olvasni a szemléletében megújuló *Korunkban*, illetve az ugyancsak általa főszerkesztett akadémiai kiadványban, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*. Nem mindenikről persze. Az *Erdélyi Fiatalok* számára mindenestre „menlevelet” biztosított, hogy 1930 és 1933 között a folyóiratnak voltak „marxizáló” belső és külső munkatársai (Bányai László, Demeter János, Jancsó Elemér, Mikó Imre), illetve olyanok, akik szoros kapcsolatban álltak a Dimitrie Gusti nevével fémjelzett, európai hírű – falukutató és faluépítő – bukaresti szociológiai iskolával (Demeter Béla, Mikó Imre). Eszmetisztázó, korszellem-alakító szerepe okán a *Termésről* is megjelenhetek immár irodalomtudományi szakdolgozatok Szabédi László, illetve Horváth István munkásságának felmérése kapcsán (Kántor Lajos és Cseke Péter tollából), de a *Hitelről* semmi. Sem a „kicsi”-ről (1935), sem a „nagy”-ról (1936–1944).

Amikor az *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című Kriterion-kötet bevezető tanulmányához 1984 nyarán az addigi kutatások mérlegét megvontam, már volt, amit számba vennem.⁵ A *Hitelről* viszont nem. Eleve tisztában voltam azzal, hogy a *Hitel* nélkül nem lehet érdemben írni a két világháború közötti értelmiségnevelő műhelyekről. Hamarosan világossá vált számomra, hogy ennek elsősorban cenzurális okai vannak. Igyekeztem hát mindent „belopni” a kötet aránytalanul terjedelmessé duzzadt jegyzetanyagába. Akkoriban így próbáltuk kijátszani a cenzúrát. Sikerült szóra bírnom Balogh Edgárt, akinek 1984. szeptember 9. és 14. közt fogalmazott válaszaiból egyebek között ezt építhettem be a 118. dokumentumot kísérő komment-

tárokba: „A lapot indulásakor erős bírálatok érték a felelős szerkesztőként és kiadóként szereplő Albrecht Dezső tekintélyuralkodó irányzatú és új rendiségi szellemet képviselő írásai miatt, de ez a *Hitel* fiatal munkatársai között is ellenkezésre talált.”⁶ Csakhogy Balogh Edgár nem említette meg, s magam sem néztem utána, hogy azoknak a régi *Korunkban* megjelent „erős bírálatoknak” ő maga volt a szerzője; következésképpen így azt sem tisztáztam, hogy a Vásárhelyi Találkozó szervezése idején neki magának is egészen más volt a *Hitel*-értékelése.⁷ Sajnos, ezt az ambivalens vélekedést örökítette tovább lényegében a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* II. kötetének *Hitel 1.* és *Hitel 2.* címszava is 1991-ben, ami 2007-ben szükségyszerűen kiváltotta Szász István Tas vitaingerét.⁸ Pedig a romániai diktatúra megbuktatása után már árnyaltan és érdemeihez méltón lehetett volna írni mindkét *Hitel*ről. Ha nem lett volna olyan sürgős a cenzúra által elakasztott vállalkozás folytatása. Némiképp személyes adósságot is törlesztettem tehát, amikor 1992 elején leadhattam a *Korunknak* a Heidelbergben élő Hajdú Farkas-Zoltán 1984-es balatonfüredi beszélgetését a *Hitel* két szerkesztőjével, Kéki Bélával és Vita Sándorral.⁹ (A kézirat csodával határos módon élt túl lakásunkon két házkutatást.)

3. Az 1968-as nyitást követően Mikó Imre elsőként hívta fel a figyelmet az *Erdélyi Fiatalok* nemzedéki mozgalmára és annak kiadványaira az *Igaz Szó* 1970-es évfolyamában.¹⁰ Ezt követte Gáll Ernőnek a vegyes lakosságú falvak kutatásáról írt tanulmánya, amelyben a szerző tudománytörténeti távlatban emeli ki az *erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* korabeli jelentőségét.¹¹ A felvidéki Sarló szociográfiai kutatásait kezdeményező Balogh Edgár portrévázlatában éles kontúrokkal jelezte 1971-ben, hogy Mikó „az *Erdélyi Fiatalok* romantikus falukutató kezdeményezését tudományos felmérésig viszi tovább”.¹² Ezt követhette a *Korunkban* László Dezső eseményszámba menő kor- és nemzedék-történeti visszaemlékezése 1973-ban.¹³

Akkoriban úgy tűnt, hogy ezzel lezárult az ötvenes években „irredentának”, „nacionalistának”, „fasisztának”, „profasisztának” bélyegzett ifjúsági mozgalmak rehabilitálása. Hogy aztán most Mikó szekusdossziéjából kiderüljön: a hetve-

nes évek elején nemcsak Gáll Ernőt foglalkoztatták a két világháború közötti értelmiségnevelő műhelyek (*Erdélyi Fiatalok*, *Hitel*) ténykedései – a belügyesek is élénk érdeklődést mutattak irántuk. Merőben más indítékokból persze. Az idő tájt, amikor László Dezső írása beérkezett a *Korunk* szerkesztőségébe, Mikó Imre szekusiratainak V. kötege újabb dokumentummal gazdagodott. Egy 1973. március 25-i jelentés arra hívja fel a figyelmet, hogy *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* azt sugallja: Erdélyben a magyarok az őslakosok, a románok pedig betelepülők. Az ügynök ugyanakkor nehezményezi, hogy a falufüzet szerzője transzszilvanista alapon tárgyalja a nemzetiségi kérdést;¹⁴ Mikó szerint ugyanis a svájci modell érvényesítése jelenthetné a megnyugtató megoldást: az Erdélyben együtt élő nemzetrészek önkormányzatainak együttműködése. Szóba kerülnek M. I. politikai „pálfordulásai” is: előbb jobbra tart, aztán meg balra. De arra nem hajlandó utólag sem választ adni: marxistából miért lett antimarxista?¹⁵

Hogy miért kerültek újólalag terítékre az ötvenes évekből jól ismert vádpontok? Mikó politikai múltját többször is átvilágították, erdélyi és külhoni kapcsolatait figyelték, irodalmi munkásságát, műfordítói és publicisztikai tevékenységét – még álneven közreadott publikációit is – számon tartották. Hiába hivatkozott baloldali kapcsolataira vagy arra, hogy Dimitrie Gusti professzort nemcsak Bukarestben kereste fel, de Párizsban is eljárt a világhírű tudós előadásaira – mindez csak a gyanakvást növelte: mit akar leplezni ezzel? Az „éberségi hullám” újbóli feltarajlása alighanem azzal függ össze, hogy 1973 őszén meghívást kapott az Egyesült Államokba.¹⁶ A borsi határnál 1973. szeptember 27-én szigorú vámvizsgálatnak vetik alá Balla Bálint NSZK-beli szociológust,¹⁷ és elkobozzák tőle az *Erdélyi Fiatalok* négy falufüzetét, amelyeket Mikó szeptember 24-én adott át neki fénymásolás végett. Október 2-án a Tatár Péter fedőnevű ügynök lényegében „irredentának” tartja Mikó falufüzetét, amely azt a félelmet sugallja, hogy az erdélyi magyarság elrománosítása elkerülhetetlen.¹⁸

Mikó szekusdossziéjából az is kiderül, hogy Gáll Ernőt is szigorú megfigyelés alatt tartják, és nagyon dühösek rá azért, amiért a *Korunknál* pártfogása alá vette az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* tuda-

mányos tartású, „hiteles” személyiségeit. A permanens önrevízió feszültségében élő Gáll Ernő 1983 tavaszán ezzel kapcsolatosan ezt írja Tudor Bugnariunak: „Szerettem volna kiigazítani a magam hibás megítéléseit bizonyos – ellentmondásos jellegű – írástudókkal és irányzatokkal kapcsolatban (Tavaszy [Sándor], Venczel [József], a transzszilvanizmus, a [z Erdélyi] *Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* stb.). Azokat az »ítéleteket«, amelyeket az 50-es években fölöttük kimondtam, a türelmetlen szektarianizmus indítatására fogalmaztam meg...”¹⁹ A „*nemzeti egység*” *nacionalista politikája – az osztályellenesség fegyvere* című cikkében Gáll nem kevesebbet állított, mint hogy a *Hitel* „az erdélyi magyar fasizmus első folyóirata” volt, a kisebbségi élet demokratikus megszervezésére törekvő *Erdélyi Fiatalok* centrális magja pedig „narodnyik” és „harmadikutas”.²⁰ Mindennek súlyos következményei voltak az ötvenes években. Személyekre szólóan is. Azt hiszem, hogy Gáll Ernőt voltaképpen az 1956-os magyar forradalom döbbsentette rá tévedéseire. És miután 1957-ben újraindította a *Korunkat*, rendre igyekezett megszólaltatni Mikó Imrét, Venczel Józsefet, László Dezsőt.

4. A „humanizmus viszontagságait” vizsgálva Gáll Ernő a kisebbségi értelmiségi nemzedékek szerepvállalásaira is figyeljen. A közös fellépésekre csak úgy, mint a „külön utakra”. Szükségszerűen arra a következtetésre jut, hogy a nemzedéki jelentkezések Erdélyben is – mint szerte a világon – elválaszthatatlanok a történelmi sorsfordulóktól, a történelem menetében bekövetkezett cezúrától, illetve az időtállónak hirdetett értékek devalválódásától.²¹ Nem elég tehát csak az apák és fiak közti generációs ellentéteket vizsgálni; sokkal relevánsabb jegyeit figyelhetjük meg a nemzedékteremtő erők működésének, ha azt is megnézzük: milyen válsághelyzet hozta felszínre ezeket az ellentéteket, s hogy az új értékorientációt képviselő ifjúság milyen alternatívák megfogalmazásának és valóra váltásának igényével lépett porondra.

A két világháború közötti romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiáit elemző hamburgi történész, Horváth Sz. Ferenc is úgy látja: az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* programja hasonló volt: „mindkettő önkritikai álláspontot foglalt el

Makkai *Magunk revíziója* szellemében, mindkettő a magyar kisebbség önszerveződését és önmegismerését szorgalmazta, és azt állította, hogy ez problémái megoldását saját kezében tartja. Míg azonban a kisebbségi megszerveződését és vezetését [az *Erdélyi Fiatalok*] *alulról fölfelé* építkezve képzelte el, a *Hitel* munkatársai maguk, illetőleg a falusi és városi értelmiség számára tartották fenn a vezető szerepet. Ez volt köztük az alapvető különbség.”²²

Németh Lászlónak írja 1934. december 31-én Jancsó Béla:

„A Makkai Laciék egész csoportja (néhány szépíró kivéve, mivel szépirodalmi dolgokat eddig helyhiány miatt sem közöltünk) *mind munkatársaink voltak*. Legelőször nálunk szólaltak meg, és *nem fordult elő az, hogy véleményüket nálunk szabadon ne nyilváníthatták volna*. Az irodalomtanítás reformjára készült tervzetünk a közös munka eredménye. Állításon könnyen ellenőrizheti – kérem, tegye is meg –, ha végiglapozza 1931-től az *Erdélyi Fiatalok*at. – Meglepett tehát, amikor 1934 februárjában azzal álltak elő, hogy külön lapot akarnak indítani, de mert programjuk ugyanaz, mint a miénk, kollaborálni akarnak. Mi, az erők szétforgácsolását megakadályozandó, már akkor kijelentettük, hogy szívesen vállaljuk egy szépirodalmi melléklet apaságát, ha azt ők anyagilag fedezni tudják. *Erre az ajánlatra semminemű választ nem adtak*. [...] Semmi személyi akadály nincs az együttműködésnek, s annak sem, ha ők külön színnel akarják manifestálni a húszéveseket (ti. azok egy kis részét), de az *Erdélyi Fiatalok*on belül, mert külön keretalakítás az intenzív és annyira szükséges belső munkától von el energiákat. Ezt ők mind elismerték...”²³

A harmadik erdélyi nemzedéket tömörítő *Hitel* (1935; 1936–1944) ugyancsak fontos értelmiségnevelő műhelynek bizonyult. Az elitértelmiség műhelyének. Abból a felismerésből kiindulva, amit Venczel József 1935-ben így fogalmazott meg: a kisebbségi helyzet nem jelentheti a dilettantizmus térhódítását, a színvonal süllyedését; mi több, kisebbségi helyzetben egész népünknek kell(ene) elitté válnia.²⁴ Középiszkolás korában írt díjnyertes irodalmi dolgozataival az értelmiség felelősségvállalását felkorlácsoló Szabó Dezsőre és a reálisan látó Móricz Zsigmondra irányította az ifjúság figyel-

mét, aminek következtében Jancsó Béla és László Dezső nélkülözhetetlen munkatárssá vált az *Erdélyi Fiatalok* körében.²⁵ Felvállalja a munkaközösség által intézményesített, szociológiai és szociográfiai kutatásokra felkészítő faluszeminárium szervezését, ugyanakkor a Jancsó Elemér vezette irodalmi szemináriumnak is aktív résztvevője: kortársai szerint emlékezetes előadást tartott például Móricz Zsigmondról. Ez az az időszak, amikor tehetősége alapján fényes írói pályát jósolnak neki. Ő azonban a tudományművelést választja. Ennek ellenére az 1935-ös *Hitel* szerkesztőjeként nemcsak a leendő kutatóknak, társadalomtudományi szakembereknek biztosít megnyilatkozási lehetőséget, Makkai Lászlóval együtt tömöríti az írói pályára készülő húszéveseket is. Nagyjából már együtt vannak mindazok – Bözödi, Jékely, Kiss Jenő, Szabédi László –, akikre Móricz Zsigmond is támaszkodhatott (Asztalos Istvánnal, Jordáky Lajossal, Kovács Györggyel, Nagy Istvánnal, Salamon Ernővel, Szemlér Ferencsel, Veress Pállal együtt) a *Kelet Népe* szerkesztése során, és akik az író halála után a *Termést* (1942–1944) avatják korszakos jelentőségű folyóirattá. Nem véletlen, hogy a *Termés* belső köre Móriczot tekintette az írói lelkiismeret mértékének. Eszmei tisztánlátás, szociális érzék, erkölcsi integritás – Móricznak köszönhetően fedték fel rendre a közösségi irodalom attribútumát.²⁶ Többségi helyzetben sem feledte a kisebbségi sorban szerzett tapasztalatokat.

Az 1936 és 1944 között megjelenő második *Hitel* – miként azt Vallasek Júlia kimutatja – már nem publikált szépirodalmat, nem foglalkozott irodalmi kérdésekkel.²⁷ E tekintetben Venczel szerkesztői felfogása megegyezett a Jancsó Béláéval és a László Dezsóéval. Nézeteltéréseik abból fakadtak, hogy nem tudtak megegyezni a nélkülözhetetlen munkamegosztásban, illetve az alkalmazandó munkamódszerekben. Jellemző, hogy a történelmi helyzet megváltozásával a nemzedéki ellentétek is eltompultak, felszívódtak. László Dezső például 1941-től egyik leggyakrabban publikáló munkatársa volt a *Hitel*nek.²⁸ Szász István Tas friss keletű közleményéből tudjuk, hogy Mikó Imre is.²⁹

5. A világnézeti megosztottság nem kedvezett az *Erdélyi Fiatalok* társadalm-

építő programjának, mi több: számolniuk kellett addigi munkájuk rosszhiszemű, lebecsülő megítélésével is. Elsősorban egyes hangadó, a körükből kivált – indokolatlan elitszemléletet képviselő – munkatársaik részéről. A *Hitel* túl szűknek érezte az erdélyiség eszmeikörét, az *Erdélyi Fiatalok* pedig az itteni életviszonyok messzemenő figyelembevételével, a demokratikus hagyományok felerősítésével kereste a kisebbségi élet öntörvényű kiépítésének lehetőségeit, emiatt szembe fordult mindenfajta eszmei kizárólagossággal.

Az *Erdélyi Fiatalok*at nyilvánosan támadó Venczel Józsefnek válaszul higgadtan írta László Dezső: „Mi dolgozunk, s ha ilyen címkék, mint kommunizmus, hitlerizmus, új katolicizmus, konzervatív reformizmus, liberalizmus nem találnak ránk, mi igazán sajnáljuk.”³⁰

Tamási Aron *Cselekvő erdélyi magyar ifjúság* című cikksorozatával ugyancsak László Dezső foglalkozik az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain. Úgy véli, hogy az erdélyi ifjúsági parlament életre hívásán fáradozó Tamási végeredményben igazolta az *Erdélyi Fiatalok* igazi értékét: a szellemi függetlenségért vívott küzdelmet. Nem rejti véka alá azonban csalódottságát sem. Úgy véli, hogy Tamási nem mér egyforma mércével, amikor a három ifjúsági csoportosulás teljesítményét számba veszi. „Kár, hogy Tamási anélkül írt mozgalmunkról, hogy lapunk évfolyamait és kiadványait elolvasta volna. Így még inkább meglátta volna azt az igaz érdeket, amiért küzdünk: saját lábára állítani az erdélyi magyarságot és ezért az itteni magyarság szemével nézni a világot. [...] Erdélyből nézünk kifelé, mert Erdély hivatását önmaga lényegének kifejtésében látjuk. A kisebbségi magyarságot le akarjuk akasztani a külső járszalagok pórázáról, mert csak így látjuk igazán biztosítva létét. [...] Minden erőnkkel mellette vagyunk minden olyan változásnak, ami végső gyökerében is innen Erdélyből indul, és ami minden más tekintet nélkül elsősorban kisebbségi sorban élő népünkért történik, annak alulról felfelé való gazdasági, művelődési és társadalmi megszervezéséért és erősítéséért folyik.”³¹

Ugyanebben a lapszámban ugyancsak László Dezső ismerteti a *Hitel* 1936. évi első számát. A tanulmányok közül felhívja a figyelmet – Fazakas János, Nagy András, Vásárhelyi Z. Emil, Vita Sándor

írásai mellett – Venczel József színvonalas, hiteles tudományosságot képviselő szellemi teljesítményére. Vitatkozik ugyanakkor Albrecht Dezső iránycikkével, amelyben a szerző kifejti a mások által is élesen bíralt új nemesség elméletét. Sommás következtetése: „Kár az erdélyi építés érdekében az erőket megosztani.”³²

A Vásárhelyi Találkozóval kapcsolatos állásfoglalásokat Jancsó Béla fogalmazta. A szövegek azonban László Dezsővel egyetértésben kerültek nyomdába. A *Vásárhelyi Találkozó* című dokumentumközlés bevezetőjéből idézzük: „Az igazi nemzeti egység nem az elvi álláspontok feladásában, hanem megvitatásában és a helyesebb elvek elfogadásában áll. Mi a találkozó után is valljuk, hogy ha azt az általunk kívánt képviseleti alapon, az eddigi ifjúsági mozgalmak és erők szerves összefogásaként rendezik meg, a találkozó összemérhetetlenül nagyobb erőt tudott volna kifejteni, és elmaradtak volna azok a káros következmények, amelyek a mostani rendezési elv érvényesítése miatt sok tekintetben kétes értékűvé teszik a találkozó sikerét.” Hogy az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársai közül senki nem vett részt a Vásárhelyi Találkozón, annak az alábbi elvi okai voltak: „a nemzeti alap minden kétséget kizáró előzetes leszögezésének hiánya s a túlzó marxizmus híveinek meghívása, továbbá a képviseleti elv visszautasítása”. „Megjelenésünkkel – olvashatjuk a továbbiakban – az antidemokratikus rendezési formát és a túlzó marxizmus hívei időszerűtlen, sőt az ügyre nézve veszedelmekkel járó meghívásának tényét támasztottuk volna erőlköcsileg alá.”³³

Két évvel később – immár a Vásárhelyi Találkozó tanulságait is továbbgondolva – még markánsabban nyilatkozik meg a kisebbségideológus László Dezső személyisége. A királyi diktatúra bevezetése új helyzetet teremt, új tájékozódást követel. Ekkor még nagyobb szükség van arra, hogy a külön-külön élő szervezetek között szerves együttműködés jöjjön létre. „Azért látszik erdélyi életünk annyira szétesőnek, ziláltnak, azért mutatja ez a részleteiben olyan szép erdélyi élet igen gyakran a dekadenciának, a felbomlásnak ijesztő jeleit – állapítja meg 1939-ben –, mert nincsen tengelye. [...] A mi nagy bűnünk mai napig az, hogy nem becsültük meg egymást és egymásnak szellemi értékeit. Egymás kisebbsítésében, gyengéségeinek világ elé tárásában elérkeztünk a mélypontra: ma már senki sem tud újabb kompromittáló adatokat mondani a másiktól.”³⁴

6. Kisebbségi történelmünk firtora: a kommunista hatalomátvétel utáni periódusban csaknem egy időben kerül börtönbe a Vásárhelyi Találkozót előkészítő Balogh Edgár, a Bolyai Egyetem beindítását megalapozó Venczel József, a Moszkvából irányított kommunista hetilapot szerkesztő s 1945-ben *Kisebbségi statútumot* kidolgozó Demeter János, az *Erdélyi Fiatalok* demokratikus eszmeiségét időlegesen megtagadó Méliusz József, Márton Áron katolikus egyházfő és az Erdélyi Református Egyházkerület rangjelett püspökének tekintett László Dezső. Nem nehéz kitalálni, hogy milyen sors várt volna Tamási Áronra is, ha marad.

Cseke Péter

■ JEGYZETEK

1. Mikó Imre: Egyetemi egyesület felé. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 4. 49–50.
2. xxx: K. M. E. H. E. [Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete]. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 5. 76–77.
3. Dsida Jenő: Egyesületi munkamegosztás. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 7. 105–106.
4. Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh Levelesládája (1924–1944)*. I–II. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979.
5. Lásd Cseke Péter: *Az Erdélyi Fiatalok kutatásának mérlege*. In: Dr. László Ferenc és Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990. 5–23.
6. Dr. László Ferenc és Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. 453. Új magyar rendiség szószólói Erdélyben című cikkében Balogh Edgár így foglalt állást: „Nem szabad alábecsülnünk a kísérletet: abból a szellemi tespedtségből, mely a Magyar Párt merev tekintélyelvi politikájától az Erdélyi Helikon elvtelen irodalmi széplelék-egységéig oly egyöntetűen jellemzi az erdélyi magyar közéletet, íme, a nagy nyugati parancsuralmi rendszerek nyomán keres Erdélyben is kivezető utat egy magát újnak kellett szellemi irány. Félreismerhetetlen a szakítás a Szabó Dezső robusztus paraszti eszmehirdetéséből sarjadt Erdélyi Fiatalok hagyományos népi-demokratikus irányával, mely egy évtizeden át az erdélyi magyar néptömegek felé fordította a diákság figyelmét.”
8. Szász István Tas: *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2007. 13–17.
9. Hajdu Farkas-Zoltán: *Beszélgetések a Hitelről*. Korunk 1992. 4. 89–92.

10. Mikó Imre: Erdélyi Fiatalok. Igaz Szó 1970. 10. Változtatásokkal, bővítésekkel újraközölve in: Uő: Aki elöttem jártak. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 14–34.
11. Gáll Ernő: A vegyes lakosságú falvak kutatása. Korunk 1971. 7.; Ua. In: Uő: Tegnap és mai önismeret. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 143–149.
12. Balogh Edgár: Mikó Imre 60 éves. Igaz Szó 1971. 5.; Ua. In: Uő: Mesterek és kortársak. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések. Kriterion Könyvkiadó, 1974. 449–455. Lásd még Benkő Samu: Mikó Imre 60 éves. Helytállás és mosoly. A Hét 1971. 13.
13. László Dezső: Erdélyi Fiatalok. Korunk 1973. 6.
14. Mikó falufüzete szövegének genezisével is foglalkozva Bárdi Nándor a csíkszeredai kiadáshoz írt nagy ívű bevezető tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a mű eredetileg „az erdélyi gondolat új tartalma, a transzszilvanizmus szociológiája” alcímet kapta. „A kimaradt négy oldalban az erdélyi gondolkodásmód sajátosságának azt tekinti Mikó, hogy a kis dolgokban keresi a nagy dolgok megoldásának nyitját. Másrészt a Kelet-Nyugat közötti létezés az erdélyi politikust mindig rákényszerítette arra, hogy túlnézzen a maga osztály- és nemzeti keretein és a Kárpátokon.” (Lásd Bárdi: i. m. 14.)
15. Note despre activitatea lui Mikó Imre (Feljegyzések Mikó Imre tevékenységéről) – 1973. március 5-én. VI. köteg, 120–126.
16. Szent-Iványi Sándor (Marosvásárhely, 1902 – Lanchester, USA, 1983) unitárius lelkész, teológiai tanár, unitárius egyházi író, történész, politikus, az Amerika Hangja rádió munkatársa.
17. Szöllősy Pál: Szociológia mint életcél. (Balla Bálint: Életem és a szociológia). Korunk 1010. 9. 115–118.
18. Vő. VI. köteg, 102/31. I. 1974-es számú jelentés.
19. Uő: Napló I. 1977–1990. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 419. (1983. február 28.)
20. Gáll Ernő: A „nemzeti egység” nacionalista politikája – az osztályellenség fegyvere Irodalmi Almanach 1950. 2. 72–94.
21. Gáll Ernő: Az erkölcs dilemmái. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1981. 177.
22. Horváth Sz. Ferenc: Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 144.
23. Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták... 262–264.
24. Vő. Venczel József: Collegium Transilvanicum. In: Uő: Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 180–184.
25. Cseke Péter: Legkeletibb Nyugat – legnyugatibb Kelet. In: Uő: Jöjjön el a mi időnk. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 96–121.
26. Böződi György: Móricz Zsigmond Erdélyben. Termés 1942. Ősz, 89–100; Uő: Németh László könyve Móricz Zsigmondról. Termés 1943. Tavasz, 75.
27. Vallasek Júlia: Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2003. 59–77.
28. Uo.
29. Szász István Tas: A világlátott lokálpatrióta. Száz éve született Mikó Imre. Művelődés 2011. 8. 26–31; 2011. 9. 19–23.
30. László Dezső: Rosszindulat vagy tudatlanság? Erdélyi Fiatalok 1935. I. negyed, 20–22.
31. László Dezső: Cselekvő erdélyi ifjúság. Erdélyi Fiatalok 1936. I. negyed, 1–5.
32. L. D. [László Dezső]: Hitel. Erdélyi Fiatalok 1936. I. negyed, 36–38.
33. [Jancsó Béla]: A Vásárhelyi Találkozó. Erdélyi Fiatalok 1937. III. 12–15.
34. László Dezső: Magyar tengely. In: Magyar önismeret. 171–177. Újraközölve in: Uő: A kisebbségi élet ajándékai. 128–132.

